

XORAZM VILOYATIDAGI ICHAN QAL'A: TARIX, MADANIY MEROS VA TURIZM

Shukukurova Sabrina

Shahrisabz davlat pedagogika instituti Tarix yo'nalishi 4-bosqich talabasi

Annotatsiya: Ushbu tezis O'zbekistonning Xorazm viloyatida joylashgan Ichan Qala tarixiy shahar-qal'asini ko'p qirrali tadqiq etishga bag'ishlangan. Unda Ichan Qalaning qadimiy tarixi, mo'g'ullar va rus bosqinlariga qadar bo'lgan davri, Xiva xonligi markaziga aylanishi, 1990-yilda UNESCO Butunjahon Merosi ro'yxatiga kiritilish jarayoni, hozirgi kunda olib borilayotgan ta'mirlash ishlari hamda milliy va xalqaro turizm sohasidagi ahamiyati ilmiy dalillar asosida yoritilgan. Tezis madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan turizm maqsadlarida barqaror foydalanishning zamonaviy muammolarini ham qamrab oladi.

Kalit so'zlar: Ichan Qala, Xiva, Xorazm, UNESCO, Butunjahon merosi, madaniy meros, turizm, arxitektura, tarix, muhofaza.

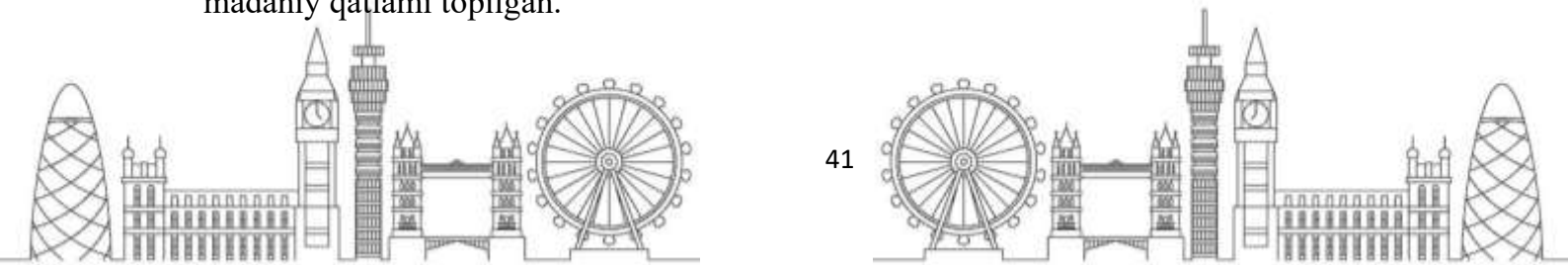
O'rta Osiyo sivilizatsiyasining beqiyos durdonasi hisoblangan Ichan Qala — Xiva shahrining ichki qal'asi — insoniyat tarixida o'ziga xos o'rin egallagan noyob yodgorlikdir. Ushbu qadimiy shahar-qo'rg'on 2500 yildan ortiq tarixi, yirik minora va masjidlari, sardoba va karvonsaroylari bilan Sharq me'morchiligining eng yaxshi namunalaridan biri sanaladi.

1990-yilda UNESCO tomonidan Butunjahon merosi ro'yxatiga birinchi o'zbek ob'ekti sifatida kiritilgan Ichan Qala bugun xalqaro miqyosda tan olingan tarixiy markaz sifatida nafaqat O'zbekiston, balki butun insoniyat uchun madaniy va ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu tezisning maqsadi Ichan Qalaning tarixi, me'moriy xususiyatlari, UNESCO tomonidan muhofaza qilinish jarayoni va turizm sohasidagi roliga ilmiy nazar bilan yondashishdir.

Tezisning dolzarbligi: Zamonaviy globallashuv sharoitida tarixiy-me'moriy yodgorliklarni muhofaza qilish va ularni turizm maqsadlarida barqaror rivojlantirish masalasi o'ta muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ichan Qala bu borada O'rta Osiyodagi eng muvaffaqiyatli tajribalardan birini ifodalaydi.

Arxeologik qazilmalar Xiva atrofida odamlar miloddan avvalgi III–II mingyilliklarda yashab, dehqonchilik va chorvachilik bilan shug'ullanganligini tasdiqlaydi. Xiva nomi ilk bor IX–X asrlarda arab sayyohi va geografi al-Muqaddasiy asarlarida tilga olingan. Rivoyatlarga ko'ra, shahar qadimgi payg'ambar Simo ibn Nuh (Sem) tomonidan bunyod etilgan bo'lib, "Xeyvaq" nomli quduq hozir ham shahar markazida saqlanib qolgan.[1]

S.P. Tolstov boshchiligidagi Xorazm arxeologik-etnografik ekspeditsiyasi (1937–1960) va keyingi sovet davri tadqiqotlari Ichan Qalaning qadimiy qatlamlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etdi. Bu tadqiqotlar natijasida shaharning eramizdan avvalgi I asrga oid madaniy qatlami topilgan.

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

VII–VIII asrlarda arab istilosi davrida Xorazm islom dini va madaniyatining yirik markazlaridan biriga aylandi. IX–X asrlarda Somoniyalar, XI–XII asrlarda Xorazmshohlar sulolasi hukmronligi davrida shahar savdo va ilm-fan markazi sifatida rivojlandi. Ulug' alloma al-Xorazmiy, al-Beruniy va ibn Sino kabi buyuk mutafakkirlar ana shu zaminda yashab ijod etgan.[2]

1220-yilda Chingizxon qo'shinlari tomonidan vayron etilgan Xorazm shaharlari XIII–XIV asrlarda asta-sekin tiklanib, 1512-yilda Xiva xonligi mustaqil davlat sifatida tashkil topdi va Xiva poytaxtga aylandi.

XVI–XIX asrlar Ichan Qalaning eng shonli davri sanaladi. Bu davrda Ichan Qala atrofini o'rab turgan 2,2 km uzunlikdagi devor qayta qurildi va shahar qat'iy tartibda rejalashtirila boshlandi. Xon saroyi (Kuhna Ark), yirik masjid va madrasalar, minoralar hamda maqbaralar Ichan Qalaning hozirgi ko'rinishini belgilab berdi.[3]

1873-yilda rus qo'shinlari Xivani bosib olgach, xonlik Rossiya imperiyasiga tobe bo'ldi, biroq Ichan Qalaning me'moriy qiyofasi asosan saqlanib qoldi. 1920-yilda sovet hokimiyati o'rnatilishi bilan Xorazm Xalq Sovet Respublikasi tashkil topdi.

1990-yil 14-dekabrda O'zbekiston hali mustaqil davlat bo'lmagan, SSSR tarkibida bo'lishiga qaramay, Ichan Qala UNESCO Butunjahon merosi ro'yxatiga kiritildi — bu O'zbekiston hududidan kiritilgan birinchi ob'ekt edi. Ichan Qala quyidagi UNESCO mezonlarini qondirdi:[4]

1. Mezon (ii): O'rta Osiyo shaharsozligi va me'morchiligining rivojiga muhim ta'sir ko'rsatishi;
2. Mezon (iv): Islom me'morchiligining o'ziga xos yirik namunalari o'z ichiga olishi;
3. Mezon (v): Xiva xonligi davrining hayot tarzini aks ettiruvchi noyob shaharsozlik majmuasi bo'lishi.

UNESCO hujjatlarida Ichan Qala "Xiva shahrining ichki shahri" (Inner Town of Khiva) sifatida ro'yxatga olingan bo'lib, uning yagona saqlanib qolgan o'rta asr islom shahri ekanligi alohida ta'kidlangan. Ro'yxat raqami: 543. UNESCO ro'yxatiga kiritilishi bilan O'zbekiston hukumati ob'ektning "Ajoyib universal ahamiyatini" (OUV) saqlab qolishga majbur bo'ldi. Bunga ko'ra, har biri uchun boshqaruv rejasi tuzildi, ta'mirlash ishlarida autentiklik tamoyillariga rioya qilish talab etildi va har yili holati to'g'risida UNESCO Butunjahon merosi qo'mitasiga hisobot taqdim etib borildi. Ichan Qalada 400 ga yaqin tarixiy inshoot mavjud bo'lib, ularning 50 tasi davlat tomonidan muhofaza qilinadigan yodgorlik deb e'lon qilingan. Quyida eng muhim ob'ektlar tavsiflanadi:

1920–1991 yillar davomida sovet hukumati Ichan Qalada bir qator ta'mirlash ishlarini amalga oshirdi. 1969-yilda Ichan Qala tarixiy-arxitektura qo'riqxonasiga aylantirilib, shahar aholisi asta-sekin ko'chirib chiqarildi. Biroq bu davrda amalga oshirilgan ba'zi ta'mirlash ishlari avtentiklik tamoyillariga mos kelmagan, asl materiallar o'rniga zamonaviy tsement va beton ishlatilgan hollar ham bo'lgan.

1991-yildan keyin O'zbekiston mustaqilligini qo'lga kiritgach, Ichan Qalani muhofaza qilishga milliy va xalqaro e'tibor yanada kuchaydi. YUNESKO, Yaponiya, Germaniya,

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

Fransiya, Italiya, Ispaniya kabi mamlakatlar texnik va moliyaviy yordam ko'rsatmoqda. O'zbekiston hukumati 2019–2030 yillarga mo'ljallangan Xiva rivojlantirish dasturini qabul qilib, yirik infratuzilma va ta'mirlash ishlarini amalga oshirmoqda.

Ichan Qala O'zbekiston turizm sanoatining asosiy qo'ng'iroq kartalaridan biriga aylanib ulgurdi. 2017-yildan keyingi turizm islohotlari, viza tartiblarining soddalashtirilishi va xalqaro reklama kampaniyalari tufayli Xiva va Ichan Qalaga sayyohlar oqimi keskin oshdi. 2019-yilga kelib yillik tashrif buyuruvchilar soni 600 mingdan oshdi, 2023-yilda esa 1,2 millionga yaqinlashdi.[5]

Ichan Qala atrofidagi turizm sanoati Xiva tumanida 5000 dan ortiq ish o'rnini yaratgan. Mehmonxonalar, restoranlar, hunarmandchilik do'konlari va ekskursiya xizmatlari mahalliy iqtisodiyotning muhim tarkibiy qismiga aylandi. Biroq bu darajadagi iqtisodiy faollik yodgorliklarning fizik yemirilish xavfini ham oshirmoqda, shu bois barqaror turizm printsiplari tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda.

2020-yilda O'zbekiston Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tashabbusi bilan Xivaning 2220-yillik yubileyiga bag'ishlangan bayram va tadbirlar o'tkazildi. Ushbu munosabat bilan Ichan Qalada qator ta'mirlash ishlari yakunlandi, yangi infratuzilma barpo etildi hamda shahar xalqaro miqyosda yanada keng targ'ib qilindi. Bu tadbir Xivani jahon sayyohlari xaritasida yanada mustahkam o'rin egallaganiga yordam berdi.

Xulosa

Ichan Qala — insoniyat sivilizatsiyasining jonli hujjati. U faqat O'zbekiston uchun emas, butun dunyo uchun ulkan ilmiy, madaniy va estetik ahamiyat kasb etadi. UNESCO ro'yxatiga kiritilgani bu ob'ektni xalqaro miqyosda muhofaza ostiga olish uchun zarur yuridik va moliyaviy mexanizmlar yaratdi. Ushbu tezis doirasida quyidagi xulosalar chiqarildi: birinchidan, Ichan Qala O'rta Osiyo islom shaharsozligining eng to'liq saqlanib qolgan namunasi; ikkinchidan, uning UNESCO tomonidan tan olinishi madaniy merosni muhofaza qilish bo'yicha O'zbekistonning xalqaro majburiyatlarini kuchaytirdi; uchinchidan, turizm ob'ekt uchun iqtisodiy manba va xavf omilini bir vaqtning o'zida ifodalaydi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi «Madaniy meros ob'ektlarini muhofaza qilish va ulardan foydalanish to'g'risida»gi Qonuni. — Toshkent, 2001.
2. Pugachenkova G.A., Rempel L.I. Xorazm yodgorliklari. — Toshkent: Fan, 1958.
3. Bobojonov B. Xiva xonligi tarixi. — Toshkent: Sharq, 2002. — 312 b.
4. Rajabov Q. O'rta Osiyodagi UNESCO ob'ektlari va turizm. // O'zbekiston geografiyasi. — 2022. — №3. — B. 44–58.
5. Cohn-Wiener E. Turan. — Berlin: Ernst Wasmuth Verlag, 1930.

Internet manbalari:

MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS

1 UNESCO World Heritage List — Itchan Kala:
<https://whc.unesco.org/en/list/543> (murojaat qilingan: 2025-yil).

2. O'zbekiston Milliy turizm portali: <https://uzbektourism.uz> (murojaat qilingan: 2025-yil).

